

MONOGRAFIES I RECERQUES

La primera crisi positivista a l'Ateneu Barcelonès (1877-1878)

Manuel Pérez Nespereira

HISTORIADOR

Resum

Les línies que presento a continuació són fruit d'un treball de recerca dels fons de l'Ateneu Barcelonès, en el decurs d'una investigació més àmplia sobre la recepció del pensament i la cultura europeus a la Catalunya de la Restauració. Malgrat que és un conflicte prou conegut, aquest article pretén, tenint en compte els documents originals, aprofundir-lo per ajudar a *definir de la forma més acurada possible les característiques de l'Ateneu durant el darrer quart del XIX.*

Un dels elements de consolidació dels sectors intel·lectuals i professionals del nostre país és constituït per la plataforma d'intervenció pública que representava l'Ateneu Barcelonès durant la Restauració canovista i, de fet, fins ben entrat el segle XX. El fet de ser capaç d'aplegar sensibilitats diverses, i sovint ideològicament oposades, és allò que dóna a l'Ateneu la seva originalitat en un

moment en el qual l'actitud governamental prenia un carés netament repressiu. La Restauració, primer durant l'interregne del general Serrano, i després la pròpiament borbònica, intentà d'antuvi esborrar tot el que pogués ser identificat amb el període revolucionari. El mateix Ateneu fou sotmès a control i no tingué carta de legalitat fins el primer de maig de 1875.¹

El cert és que davant la nova situació, la unanimitat estava lluny de presidir la vida de la institució. Durant aquest mateix curs 1875-76, el secretari general i bibliotecari durant el curs anterior Juan de Arana, ha de fer front al desig de certs socis en el sentit de fer neteja d'obres «perilloses» de la biblioteca de l'Ateneu. A part d'afirmar que l'adquisició de les obres havia estat aprovada per la Junta, i que van ingressar a petició d'alguns socis diferents obres de diverses escoles, però totes «*dignas y respetables*», considera que seria «*altamente ridiculo y atentario al derecho de los socios pretender espurgar la biblioteca, sujetándola a un criterio exclusivista, por más respetable que éste fuera*», i que en aquest moment es donaria de baixa de la Junta i de l'Ateneu.²

Aquest caràcter obert de la institució, moltes vegades a despit del que succeïa dins el camp estrictament polític, no sempre es podia sostreure però de l'impacte exterior que revestien els seus actes. Per això, cal analitzar les polèmiques positivistes provocades per les conferències de Pere Estasén més per la seva repercussió a la premsa que per les protestes que poguessin produir dins la corporació. La famosa cinquena conferència fou recollida per la *Gasetta de Barcelona* (5 d'abril 1877) en uns termes que Estasén mateix havia intentat amortir, apaivagant en la mesura que fos possible les connotacions religioses de les teories exposades. De fet, la seva distinció entre l'infinit, en el qual no creia, i l'indefinit, el volgué situar en un context purament científic, allunyat de tot enfrontament amb cap teogonia (Estasén, 1877). La carta de la Directiva ens reafirma en aquest sentit, perquè la justificació per suspendre les conferències, aprovades en els seus eixos principals per la mateixa Junta presidida per Manuel Duran i Bas,

¹ Arxiu Ateneu Barcelonès, document 16/165.

² Arxiu Ateneu Barcelonès, document 17/3.

recordem-ho,³ es basava en el fet que no es podia donar la imatge que l'Ateneu donava cabuda a l'exposició de certes idees, que la conferència violava els estatuts de l'Ateneu i la legislació vigent en matèria religiosa i finalment que l'extracte que publicava la *Gaseta* provocava a la Junta «pena y disgusto».⁴ En tot cas, és la referència al món exterior, i no la tensió interna, allò que en justifica la censura.

Aquesta tensió interna, que no podem tanmateix negligir, es desfermà durant la presidència d'Ignasi M. de Ferran. A desgrat de la creació de l'Ateneu Lliure de Barcelona el març de 1877, el cert és que una part important del que es denominava *escuela liberal* romangué dins la disciplina de l'Ateneu Barcelonès. El mateix Estasén, el 24 de desembre de 1877 regalà una obra a la biblioteca de l'Ateneu, amb protestes de la seva lleialtat a la institució.⁵ La crisi que sacsejà més fonament l'Ateneu es produí a partir de la decisió de la Junta Directiva de no autoritzar una conferència que no havia estat sol·licitada pel president de l'Ateneu. Aquesta decisió es pren el 21 de gener de 1878 i, des d'aquest moment fins a mitjan febrer, els sectors conservadors i els liberals obren una lluita, de vegades discreta, de vegades pública, que finalitza amb el triomf dels sectors més oberts. El desenvolupament del conflicte, produït a partir de l'esmentada data del 21 de gener, genera la crisi de la mateixa Junta Directiva, amb cessaments dels contraris a la postura adoptada, que, com assenyala Ramon Coll i Pujol, eren després elegits com a vocals per les seccions, en un clar desafiament a la Directiva.⁶

El 7 de febrer dimiteix el mateix president Ignasi M. de Ferran, sense que això apaivagui del tot els ànims, perquè el dia 9 un grup de 48 membres de la secció de ciències morals i polítiques sol·licita que fos revocada la decisió presa

³ Arxiu Ateneu Barcelonès, document 18/235 de Pere Estasén de presentació a la Junta de les conferències per desenvolupar.

⁴ Ídem. Referits a l'*affaire*, de 18/324 fins a 18/239 quatri.

⁵ Arxiu Ateneu Barcelonès, document 19/137.

⁶ Era el cas del mateix Coll i Pujol, que dimití com a secretari el 22 de gener i fou nomenat vocal per la Secció de Ciències Exactes el 6 de febrer. Arxiu Ateneu Barcelonès, documents 19/218 i 19/218 quatri.

el 21 de gener.⁷ El 14 de febrer aquesta sol·licitud és ratificada pel president de la secció, Narcís Guillen i el seu secretari José Elies de Molins.

Cal destacar que, a judici de Ramon Coll i Pujol a la ressenya dels treballs del curs anterior,⁸ que fa en la seva condició de secretari de la Junta sortint, l'acte més sobresortint del propassat període és el constituït per les quatre nits acadèmiques, en les quals, i al saló (de càtedres) de l'Ateneu, es discutiren públicament els posicionaments conservadors i liberal progressiu, amb intervencions dels senyors Amell i Llopis, Manuel Angelon, Joan Cabot, Castellar i Serra, Duran i Bas, Freixas, Nanot i Renart, Roselló, Rufart, Senpere i Miquel, Sol i Ortega. En paraules de Coll i Pujol, hi hagué un abans i un després d'aquestes sessions, de les quals sortí enfortida la tendència liberal de l'Ateneu, que es convertí en el futur «*en un palenque abierto para toda clase de lides literarias y cientificas [...] teatro de las lides de las ideas*».⁹

La dimissió de la Junta a continuació del president obre un període d'interinitat, primer amb la presidència de José Ramon de Luanco i posteriorment de Joaquim Cadafalch, elegit al mes d'abril. La situació es normalitza amb l'elecció de Narcís Carbó com a president al mes de juny. Aquest en va acceptar la presidència el dia 2 de juliol. La nova junta té entre els seus membres personalitats que s'havien caracteritzat per la seva oposició a la mesura del 21 de gener, els més destacats dels quals eren el secretari entrant Elies de Molins i el vicepresident Coll i Pujol.

Aquesta Junta pren la iniciativa el dia 1 de novembre d'enviar una circular als socis en què els invita a accedir a la càtedra de conferències, en un to que indica prou clarament la connexió dins aquesta línia «tolerant i expansiva» que havia sortit enfortida de la crisi dels mesos de gener i

⁷ Arxiu Ateneu Barcelonès, document 20/70. Dins les signatures reconegudes trobem Nanot-Renart, Pompeu Gener, Domènec Valls, Elies de Molins, Coll i Pujol i Josep M. Rufart entre d'altres.

⁸ Ressenya feta el 30 de desembre de 1878, dins la sessió pública inaugural per al curs 1878-79.

⁹ *Bosquejo histórico del Ateneo Barcelonés*, Barcelona, Imp. de Luis Tasso, 1889, pàg. 111.

febrer. El fragment més significatiu d'aquesta circular parla de donar la «*conveniente amplitud dentro de los limites de respeto y consideración [...] creyendo así interpretar desde una manera recta el espíritu del reglamento*». ¹⁰ La influència que aquest document assolí la veiem prou clarament en la rapidesa amb què s'enllestí un cicle tan conflictiu i problemàtic *a priori* com fou el de les «conferències dominicals per a obrers» proposades amb alguns noms per Senpere i Miquel ja el 9 de gener, dos mesos després de la publicació de la circular. ¹¹

Aquesta sortida de la crisi, mitjançant l'elecció d'una Junta propera als plantejaments de la tendència liberal, possibilità la permanència al si de l'Ateneu d'un seguit d'intel·lectuals, el camp ideològic natural dels quals hauria d'haver estat el neonat Ateneu Lliure de Barcelona, que aquest 1878 n'inaugura una extensió presidida per Giné i Partagàs, l'Ateneu Lliure de Catalunya. Tanmateix, tant el Lliure de Barcelona com aquest nou de Catalunya responen més a un criteri de paral·lelisme que no pas d'alternativa. Els sectors liberals que romanen són prou significatius perquè en les disputes internes la balança es decanti finalment envers els criteris més oberts, malgrat les primeres prohibicions fruit més del legalisme de la Junta presidida per Duran i Bas, jurista no ho oblidem i compromès amb la Restauració canovista, que del tarannà general dels ateneïstes, i el seguit de signatures que pressionen per la revocació de mesures de tipus limitatiu a l'exposició de les idees i l'actitud de les seccions, especialment la de ciències morals i polítiques i la de literatura, que ens indiquen que la «victòria» dels sectors conservadors el 1877 constituïa un miratge. L'elecció de Domènec Valls com a nou president el juliol de 1879, i sobretot la de Joan Sol i Ortega el 31 d'octubre del mateix any per renúncia a causa de motius de salut de Domènec Valls, ho acaben de corroborar.

Ja des del començament de la Restauració l'Ateneu es veu com la plataforma d'intervenció natural dels intel·lectuals i professionals barcelonins, per damunt de consideracions conjunturals. La crisi econòmica que sacseja l'Ateneu Lliure el 1881 i l'aïllament en què es troba (Casassas,

¹⁰ Arxiu Ateneu Barcelonès, document 20/47.

¹¹ Arxiu Ateneu Barcelonès, documents 20/203 i tris.

1986) no són raons suficients per justificar l'arribada el primer semestre de 1882 de fins a 75 nous socis al Barcelonès, en un moment en el qual aquest també està cercant la manera de sortir de la seva pròpia crisi econòmica.¹²

Durant el període 1877-1880, i especialment el període d'interinitat que s'obre amb la dimissió d'Ignasi M. de Ferran el febrer de 1878, les posicions doctrinals al si de la corporació barcelonina estableixen una confrontació d'estratègies i d'interpretacions dels estatuts, que permeten, amb el triomf dels corrents més tolerants, crear ja al final de 1878 el marc que possibilités el debat de les idees amb prou amplitud per fer-lo atractiu a la resta dels sectors intel·lectuals i professionals, que resten a l'expectativa de la resolució de la crisi.

Bibliografia

CASASSAS I YMBERT, Jordi, *Història de l'Ateneu Barcelonès*, Barcelona, 1986.

ESTASÉN, Pere, *El positivismo*. Barcelona, 1877.

RIERA I TUÈBOLS, Santiago, «El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Història de les ciències naturals i mèdiques durant la Renaixença», dins GABRIEL, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1994, vol. V.

VIVES I TALAVERA, A., *Positivisme i evolucionisme a Catalunya*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1987, [tesi de llicenciatura inèdita].

¹² Arxiu Ateneu Barcelonès, document 23/3. Pla i Mas proposà un pla per sortir de la crisi, i superar un deute pendent de 38.000 pessetes, amb set punts principals. Cal destacar la congelació de qualsevol nova adquisició per a secretaria o biblioteca, tret de l'imprescindible, l'increment de les quotes per *tresillo*, la suspensió del *Bulletí*, la suspensió de la manifestació artística prevista per al març, la supressió del servei de vigilància nocturn, la minva de l'enllumenat i la renegociació del contracte de cafeteria. A banda d'això, els sous dels empleats de secretaria i biblioteca foren rebaixats. Enrique Heriz havia gastat en obres per a la biblioteca més de 10.000 pessetes en el període comprès entre l'abril de 1880 i el novembre 1881, i aquest era un dels deutes que s'havia de renegociar.